

DISKUSE

JAROSLAV ŠABATA

O JEDNÉ NOVÉ KONCEPCI VĚDECKÉHO SOCIALISMU¹

V posledních letech se mnoho diskutuje o předmětu a metodě vědeckého socialismu a o otázkách vzájemného vztahu jednotlivých součástí marxismu. Tyto diskuse souvisí velmi těsně s pedagogickou praxí kateder společenských věd na vysokých školách, zvláště pak kateder základů marxismu-leninismu. Od roku 1951 se ve výuce základů marxismu-leninismu vycházelo z výkladu dějin KSSS, k němuž se o něco později přidružily dějiny KSC. V posledních dvou letech se však orientace výuky základů marxismu-leninismu mění. Místo dějin KSSS a KSC se začíná přednášet vědecký komunismus (vědecký socialismus); struktura výuky se tak ve větší míře přizpůsobuje vnitřní struktuře marxistické teorie (filosofie, politická ekonomie a vědecký socialismus). Tato změna vyvolala a stále ještě vyvolává jistě potíže. Vzniklo mnoho nejasností a diferencí, pokud jde o chápání předmětu a metody vědeckého socialismu. Část soudruhů, zvláště z Ústavu dějin KSC v Praze, zaujala zcela odmitavé stanovisko k plánu zavést kurs vědeckého komunismu na vysokých školách.

Všechny diference a nejasnosti jsou tak nebo onak spjaty s otázkou, jaký je vlastně vztah mezi vědeckým komunismem a historií dělnického hnutí, a co výuka vědeckého komunismu ve srovnání s dosavadní výukou přináší nového. Zodpovědět tuto otázku je nutné nejen proto, aby bylo možno vypracovat zásady metodického postupu ve výuce a rozhodnout jak pozměnit, utřídit a učlenit dosavadní látku kursu základů marxismu-leninismu, nýbrž i v zájmu jasné a správné orientace vědecké práce kateder základů marxismu-leninismu.

Nové pojetí předmětu a metody vědeckého komunismu vypracovala katedra základů marxismu-leninismu na filosoficko-historické fakultě Karlovy university, vedená doc. M. Kalábem. Odtud také vyšel návrh na zavedení kursu vědeckého komunismu.² Její iniciativa ovlivnila ve značné míře orientaci výuky marxismu-leninismu v celé republice. Z tohoto pojetí vychází i návrh na osnovy kursu vědeckého komunismu vypracovaný komisí ministerstva školství a kultury.³ Velmi stručná charakteristika této koncepce by se dala shrnout takto: vědecký komunismus je samostatná společensko vědní disciplína, která se opírá o logickou metodu a zásadně se liší od dějin strany, založených na metodě historické.

Tato koncepce se od samého počátku setkává s nejrůznějšími námitkami, které mají jeden společný znak: takto pojatý vědecký komunismus vede k odtržení teorie od dějin a politické praxe komunistického hnutí. Jeden kritický proud vyústil ve vypracování alternativní varianty osnov charakterizované na rozdíl od „logické“ jako „historická varianta“;⁴ v označení „historická“ se zračí zřetelně úsilí zabránit odtržení vědeckého komunismu od dějin strany. Autoři jednoho takového návrhu se dovolávají Leninových slov z dopisu I. Armandové, že „celý duch marxismu, celá jeho soustava vyžaduje, aby každá teze byla brána jen a) historicky, b) jen v souvislosti s ostatními, c) jen v souvislosti s konkrétní historickou zkušeností“.⁵ Avšak sám fakt, že tento návrh je vypracován jako alternativa tzv. logické varianty — doporučuje se totiž pro fakulty, kde není možné předpokládat rozsáhlejší historické znalosti — svědčí o tom, že autoři kolísají mezi zásadní kritikou nové koncepce vědeckého socialismu a mezi tendencí prosadit jakési soužití obou koncepcí.

Kolektiv katedry základů marxismu-leninismu brněnské university, jejímž členem je autor tohoto diskusního příspěvku, i jiné skupiny pracovníků na katedrách marxismu-leninismu vyvinuly značné úsilí, aby se kriticky vyrovnaly s novou koncepcí vědeckého socialismu a dospěly k pevnému stanovisku. Toto úsilí bylo spjata hlavně s prací na osnovách kursu vědeckého komunismu. Tím je také podmíněna jistá jeho neukončenost. V průběhu práce na osnovách se totiž stále více utvrzovalo přesvědčení, že hlavní práce na kursu vědeckého komunismu musí být spojena s prací na učebnici marxismu-leninismu a samozřejmě s vědeckou prací kateder. Osnovy představují značně omezenou pracovní pomůcku a podávají jen kusé a nepřesné představy o rázu jednotlivých pojetí vědeckého socialismu. To ovšem neznamená, že sama práce na osnovách nepředstavuje jistou fázi

v ujasňování problematiky kursu vědeckého komunismu a je proto třeba i v této fázi dospět k jistým závěrům.

Poslední a poměrně nejucelenější vyjádření nové koncepce předmětu a metody vědeckého komunismu představuje studie s. doc. M. Kalába z konce roku 1957, „*Vědecký komunismus, teorie a taktika mezinárodního revolučního dělnického hnutí*“ uveřejněná v „*Přehledech*“ ministerstva školství a kultury (diskusní materiály z kateder marxismu-leninismu na vysokých školách).⁶ Svě poznámky soustředíme hlavně k rozboru kapitoly „*Vědecký komunismus a historie dělnického hnutí*“, která podává řešení klíčové otázky vzájemného vztahu teorie a dějin komunistického hnutí. Rozbor celé práce — tím i celé koncepce a jejího vývoje — již proto nebude úplný. To však nijak nepřekáží tomu, abychom alespoň v hlavních rysech formulovali výsledek dosavadní naší kritiky nové koncepce vědeckého socialismu.

Hned na počátku uvedené kapitoly studie s. M. Kalába praví se o vzájemném vztahu teorie a historie, že „vědecký komunismus jakožto teorie dělnického hnutí má stejný objekt zkoumání jako historie mezinárodního dělnického hnutí. Vztah mezi oběma disciplinami je dán na jedné straně společným objektem zkoumání, na druhé straně růzností metody zkoumání.“⁷ Různost metody se pak určuje takto: „Rozvoj teorie poskytuje historii stále dokonalejší pojmový aparát k hlubšímu zkoumání vývojových zákonitostí hnutí a naopak rozvoj historie poskytuje zpracovaný faktický materiál k dalšímu budování teorie hnutí... Jestliže historická metoda bádání uplatňující se především v historii a logická metoda bádání uplatňující se především v teorii přes veškerou svou specifičnost jsou jen dvěma momenty materialistické dialektické metody, pak to znamená, že jednota historického a logického ho musí reprodukovat svérázným způsobem jak ve vědecké teorii, tak i ve vědecké historii.“⁸

Myšlenka o svérázné reprodukci logické a historické metody jako dvou momentů dialektické metody představuje v jistém smyslu nejvýznamnější složku uvedené koncepce. I proto, že umožňuje nejrůznější úhybné pohyby... Na jedné straně se tvrdí, že „teorie, která spočívá na výsledcích historického zkoumání... nezůstává v oblasti jevů... sestupuje od vnějších jevových souvislostí a zvláštností mezinárodního dělnického hnutí k odhalení jeho vnitřních, relativně stálých vlastností a vztahů, k odhalení podstaty hnutí a jeho obecné zákonitosti jako celku. *Nástrojem postupu od jevů k jejich podstatě při budování teorie je logická metoda* (podtrženo mnou — JS) jak o ní hovoří Marx a Engels v souvislosti se svou ekonomickou teorií“.⁹ Na druhé straně se zdůrazňuje, že „teorie odtržená od faktického materiálu zpracovaného historií by se přeměnila v bezcennou subjektivistickou spekulaci a historie odtržená od teorie by se nutně přeměnila v plochou objektivistickou faktografii“.¹⁰

Zdálo by se tedy, že autor se vyslovuje proti odtrhávání teorie od historie; to je však zdánlivé. Celková směr úvah vychází jednoznačně z představy, že historická metoda není způsobila k pochopení obecných zákonitostí třídního boje dělnické třídy: „Brdzdo rozvoje vědeckého komunismu jako teorie a taktiky mezinárodního dělnického hnutí byl a je doposud jednostranný empiristický historismus, snaha po absolutisování historické metody v oblasti společenských věd, která vyúsťuje ve snahu po redukci teoretických společensko vědných disciplin na discipliny historické. Konkrétním projevem tohoto historismu v oblasti marxismu je snaha po nahrazení vědeckého komunismu jako teoretické discipliny historií dělnického hnutí, nebo dokonce historií jedné, nebo několika stran...“¹¹ — Tato úvaha nachází své vyvrcholení v závěru, že „jádro problému spočívá zřejmě v pojetí dějin komunistické strany jako zvláštní discipliny odlišující se metodou od ostatních historických disciplin... V podstatě tohoto pojetí je ztotožňování dějin strany a dějin vědeckého komunismu, které našlo svůj výraz v definici strany jako marxismu-leninismu v činnosti a otevřelo dokořán dvěma subjektivistickému zkruslování dějin strany, tak i zjednodušenému pojetí dějin vědeckého komunismu jako přímého odrazu dějin revolučního dělnického hnutí“.¹²

V jaké míře máme co činit s vypracovaným pojetím vědeckého socialismu, to vysvítá ze závěru kapitoly, v němž se obecná teoretická argumentace zasazuje do rámce politického a ideologického boje proti soubodnému revizionismu: „Ztotožnit dějiny mezinárodního dělnického hnutí s vědeckým komunismem a popírat možnost koncipování vědeckého komunismu jako logického systému znamená zároveň koncipovat dějiny mezinárodního dělnického hnutí empiristicky, bez pomoci teorie, jen jako souhrn dějin dělnického hnutí jednotlivých zemí... a vytvářet teoretickou platformu pro absolutisování specifických stránek dělnického hnutí jednotlivých zemí... Politickým projevem pronikání empiristických tendencí odmítajících obecnou teorii jako ideologii dělnické třídy je konec konců ten nebo onen odstín oportunistu, ta nebo ona forma snižování proletářského internacionalismu.“¹³

Do jaké míry se úsilí o vypracování nové koncepce vědeckého komunismu jen zvnějška přimyká k boji za uhájení internacionální platnosti marxismu-leninismu, anebo je skutečně organickou součástí tohoto boje, o tom ovšem rozhoduje podstata a objektivní působení celé koncepce a bezpochyby teprve pedagogická a vědecká práce vynese v tom směru nestranný soud. Věnujme prozatím svou pozornost věcnému obsahu koncepce. Její hlavní rysy lze na základě všech výňatků charakterisovat takto: 1. teorie a historie komunistického hnutí mají stejný objekt zkoumání, ale rozdílnou metodu; 2. metodou, která buduje teorii, je metoda logická, kdežto metodou dějin strany je metoda historická; 3. teorie vypracovává pojmový aparát a postupuje k odhalení zákonitostí hnutí na základě materiálu, který zpracovává historie, zůstávající u vnějších jevových souvislostí historického dění; 4. ztotožňovat historii a teorii komunistického hnutí a popírat možnost koncipovat vědecký komunismus jako logický systém vede k plochému empirismu a k subjektivistickému zkreslování dějin strany v duchu formule, že dějiny strany jsou „marxismus-leninismus v činnosti“; 5. dějiny komunistického hnutí nelze chápat jako zvláštní historickou disciplínu a nelze je ani ztotožňovat s dějinami vědeckého komunismu, tj. teorie.

Tímto souborem tezí je tedy určen vzájemný vztah teorie a historie komunismu v novém pojetí vědeckého socialismu. Na první pohled je zřejmý zásadní rozdíl mezi novým a dosavadním pojetím vědeckého socialismu. Dosavadní marxistické pojetí by se dalo v hrubých rysech a tezovitě charakterisovat takto: teorie vyrůstá z třídního (ne živelního) boje dělnické třídy. Proto je třeba studovat a zevšeobecňovat praxi tohoto boje, tj. veškerou historickou a politickou praxi (= historie dělnického hnutí a jeho politiky). „Zevšeobecňování“, na jehož základě vzniká teorie, se ovšem neděje v každém novém bodě dějin dělnického hnutí od počátku; opírá se o dosavadní zkušenosti zevšeobecněné teorii a v teorii. Všechny dosavadní závěry marxisticko-leninské teorie, všechny soudy, poučky a teze musí být uplatňovány „tvůrčím způsobem“, s přihlédnutím k podmínkám, kdy vznikly a k podmínkám, kdy jsou používány. Proto musí být rozvíjeny, prohlubovány, doplňovány a případně opravovány a měněny. Meze, které nelze při opravování a měnění dosavadních obecných závěrů překročit, jsou dány sumou všech historických zkušeností dělnické třídy; jejich abstraktním vyjádřením je marxisticko-leninská teorie.

Není obtížné postřehnout, že v základech tohoto řešení vzájemného vztahu teorie a historie spočívají obecně uznané teze o jednotě teorie a praxe. A z historie komunismu je neméně známo, jaký výsměch stíhal — a v současné době znovu stíhá — ty, kteří tak či onak teorii od praxe a praxi od teorie odtrhují.

Z tohoto hlediska neexistují zvláštní dějiny teorie vedle dějin třídního boje proletariátu, ježto uvědomělá a cílevědomá revoluční činnost zahrnuje i ideologické formy činnosti, a je nesprávné zbavovat dějiny dělnického revolučního hnutí jejich teoretického obsahu. S mnohým by jistě souhlasili i autoři nové koncepce vědeckého socialismu. I oni za předmět teorie považují zkušenosti dělnického hnutí; rozdíl mezi teorií a historií spatřují v metodě. Teze o logické metodě, která buduje teorii, je tedy úhelným kamenem nové koncepce vědeckého socialismu. Obráťme proto pozornost k ní.

Na jednom místě své práce se s. Kaláb brání, aby se logická metoda neztotožňovala se spekulací. — Všechno záleží na tom, jak se tato metoda chápe. Reklamuje-li se pro teorii jako její specifická metoda a historická metoda se odsuzuje do oblasti historiografie, pak s tím lze jen stěží vyslovit souhlas.

Myšlenka o existenci dvou metod při zkoumání vývoje a zkušeností dělnického hnutí se z velké části zakládá na velmi a velmi sporném výkladu Engelse. „Marx byl a je jediným člověkem, jenž se mohl ujmout úkolu... obnovit dialektickou metodu... v té prosté podobě, v které se stává jedině správnou formou rozvíjení myšlenek. Vypracování metody, která je základem Marxovy kritiky politické ekonomie, považujeme za výsledek, který svým významem sotva ustupuje materialistickému základnímu nazírání. Kritika politické ekonomie, dokonce i podle vyzískané metody, mohla být provedena dvojitým způsobem: historicky nebo logicky.“⁴⁴ — Na tento Engelsův výrok zřejmě navázali autoři nového pojetí vědeckého socialismu. Engels však zde jasně neměl na mysli logickou metodu jako metodu soběstačnou v tom smyslu, že na ní závisí existence vědeckého komunismu jako samostatné vědecké disciplíny. Tím méně měl namysli metodu, která na rozdíl od historické by byla s to odhalovat podstatné tendence a obecné zákonitosti dělnického hnutí. Takováto představa o logické metodě a o jejím významu vychází ze zjednodušeného pochopení dvou stupňů poznání, smyslového a logického (abstraktního) a z teze, že jedině abstraktní poznání proniká k podstatě jevů... Pod vlivem této zjednodušené představy o konkrétním a abstraktním se historická metoda podává jednostranně jako metoda charakterisovaná tím, že vychází z faktického, místně a časově omezeného materiálu. Jednostranně a tendenčně se vyzvedává požadavek historické marxistické metody, že kteroukoli otázku je nutno zkoumat na základě konkrétního rozboru skutečnosti. Každá věda (teorie) musí studovat faktický

materiál. To je axioma. A každý faktický materiál je určen místně a časově, tj. historicky, ježto nemůže existovat mimo prostor a čas.

Požadavkem zkoumání skutečných procesů, požadavkem nerozvíjet z prázdných pojmů plané konstrukce, se však nevyčerpává podstata historické metody v Marxově teorii. Engels se dovolává Hegelova způsobu myšlení, když hovoří o metodě „vyzískané“ Marxem: „... proti způsobu myšlení všech ostatních filosofů se vyznačoval obrovským historickým smyslem, který byl jeho základem... a první se pokoušel dokázat v dějích vývoj a vnitřní souvislost...“⁴⁵ Není třeba zvláště zdůrazňovat, že právě tento způsob myšlení si osvojili a vědecky propracovali zakladatelé vědeckého socialismu.

Hlavní obsah dialektické metody je tedy určen historickým chápáním společenských jevů a veškerého dění. Některým soudruhům je ovšem divně, že i příroda má svou historii. Spojují pojem „historický“ jen s historiografií. Avšak historickou metodu — metodu, která zkoumá jevy ve vývoji a v souvislostech — nutno chápat v marxismu šíře a hlouběji, než jak je tradována autory nové koncepce vědeckého socialismu, a logickou metodu nelze žádným způsobem historické metodě nadřazovat. Marx ji mohl zvolit „i podle vyzískané metody“, tj. na základě dialektické metody.

V čem pak vlastně záleží specifikum logické metody? Stručně řečeno, jde o uplatnění dialektické metody takovým myšlenkovým postupem, který podává odraz skutečného historického procesu v abstraktní, od všech nahodilostí skutečného vývoje oproštěné — a proto „teoreticky důsledné“ — formě.

Historická forma pojednání — píše Engels⁴⁶ — by při kritice politické ekonomie sledovala skutečný vývoj a jako vodítko by pojala historický vývoj politicko-ekonomické literatury. Dějiny však jdou často oklikami a proto by bylo třeba při takovém postupu zařazovat i méně důležité materiály a přerušovat myšlenkový postup. Kromě toho ještě mnoho práce v dějinách kapitalismu nebylo vykonáno. Byla tedy na místě jediné logická forma pojednání, která je ve skutečnosti jen jinou formou historického způsobu, jenže zbaveného historické formy. Kritika dosavadních a víceméně jednostranných nebo zmatených pojetí politické ekonomie mohla být stručná a zaměřená k nejpodstatnějším stránkám předmětu. Nicméně — dodává Engels na konci stati — ani toto logické rozvinutí nemohlo setrvávat v čistě abstraktní oblasti, vyžadovalo historických ilustrací, ustavičného styku se skutečností.

Jakákoliv snaha nerespektovat podstatu a meze logické metody směřuje nebezpečně k tomuto výsledku: z abstraktního vyjádření konkrétních historických procesů, z logického rozvinutí základní sumy, zkušeností dělnického hnutí (tj. rozvinutí, které nerespektuje ve všech podrobnostech vývoj jednotlivých komunistických stran, ale soustřeďuje se na nejpodstatnější stránky a fáze světové socialistické revoluce), se stává metafyzický systém — *aparát pojmů*.

Toto nebezpečí se ještě násobí, nepřihlížíme-li k rozdílu mezi předmětem politické ekonomie a vědeckého komunismu. Pakliž politická ekonomie analyzuje vztahy vznikající mezi lidmi ve výrobě a abstrahuje víceméně od všech ostatních stránek společenského vývoje, věda o třídním boji proletariátu musí přihlížet ke všem stránkám společenského vývoje. Musí analyzovat všechny formy činnosti proletářského revolučního hnutí — nevyjímaje ani formy ideologické — a proto musí i zřetel ke konkrétnímu historickému vývoji v nesrovnatelně větší míře ovlivňovat i formu zpracování otázek vědeckého socialismu. Zatím však platí, že ve všech dosavadních pracích s. Kalába není zmínky o tom, že představy o logické metodě vypracované v souvislosti s kritikou politické ekonomie nelze přímočaře přenášet do oblastí zabývajících se nejrozmanitějšími otázkami (programem, taktikou, organizací atd.) osvobozenického boje dělnické třídy.

*

Zvláštní pozornost nutno věnovat tezi, že se logická a historická metoda musí chápat v jednotě a že obě představují jisté „momenty“ dialektické metody. Právě tato teze v novém pojetí vědeckého socialismu zatemňuje skutečný vztah mezi logickou a historickou metodou. Na první pohled je zcela přijatelná. Avšak na pozadí celé koncepce se její obsah vyhraňuje ve smyslu právě opačném, než jaký má teze o totožnosti logického a historického u Engelse. Stává se kouřovou clonou, za níž dochází k umělému rozdělení obou forem myšlenkového postupu. Tak vzniká mýtný dojem, že pojmy logický a historický jsou zapleteny v pravý gordický uzel, jehož rozpletení by se podle soudruhů, kteří jsou proti vědeckému komunismu „zásadně“, mělo provést klasickým způsobem: prohlásit to všechno za nesmysl a dále se o věc nestarat. Takové gesto však nevede k onomu výsledku, k jakému dospěl Alexander Makedonský, když neřešitelný úkol vyřešil mávnutím meče.

Avšak přihlídneme-li k tomu všemu, co bylo dosud řečeno, zjistíme, že náš uzel je mnohem prostší a jeho rozpletení nevyžaduje činu, který by vstoupil do dějin. Naznačili

jsme již, že závaznou podmínkou jednoty logického a historického postupu v teoretické práci je zachování jistých mezí, v nichž se tato jednota realizuje. Konečně pro každou „jednotu protikladů“ platí to, že může existovat a působit jen za jistých podmínek. V našem případě jsou tyto meze a podmínky dány tím, že vlastním obsahem logického postupu je Marxova historická teorie vyvěrající z dialektického materialismu.

Avšak sám způsob, jímž se jednota historického a logického postupu pojednání obhájí, narušuje tento obsah. Ve společné práci s. Kalába a s. Svobody z roku 1956 se činí pokus tuto jednotu vysvětlit vztahem mezi indukci a dedukcí: „Z nepochopení podstaty dialektické metody bývá... proti sobě do absolutního protikladu stavěna historická a logická metoda. Zejména mezi historiky se vyskytují názory, že jedinou skutečně vědeckou metodou bádání je metoda historická... V pozadí těchto tendencí k podceňování teorie je nesprávné chápání vztahu dedukce a indukce v procesu vědeckého bádání; jednostranné vyzdvihování indukce proti dedukci. Je pravda, že dedukce předpokládá indukci, avšak sama indukce bez jednoty s dedukcí vede jen k plochému empirismu.“¹⁷

Je třeba jistě naivnosti k tomu, aby bylo možno považovat odpůrce „logické metody“ za tak naivní, že by neznali dialektickou jednotu indukce a dedukce, logického a historického! Vždyť co je snažší, než prohlásit o těch či oněch jevech, že tvoří „dialektickou jednotu“? V tom ovšem pochopení podstaty dialektické metody nezáleží. Je nutno konkrétně zkoumat, za jakých podmínek se jednota těch či oněch protikladů uskutečňuje. Nerespektování těchto podmínek vede k tomu, že se jev „zvrací ve svůj protiklad“. Logická metoda vyjadřující specifickým způsobem historickou metodu se zvrací v metafyziku, bude-li se její jednota s historickou metodou chápat svévolně. Je neopodstatněné obviňovat kohokoli z toho, že jednostranně vyzvedává indukci, a to jen proto, že odmítá tak zvanou logickou metodu. Myšlenkový postup, který dospívá k takovému závěru, je zřetelně ovlivněn představou, že indukce je spjata s historickou metodou a dedukce s logickou metodou. A vskutku, pokud jde o formu myšlenkového postupu, je tomu tak. Avšak to, co platí pro formu, neplatí pro myšlenkový postup v celém jeho přebohatém obsahu. Logické rozvinuté myšlenky — četli jsme výše — je doprovázeno nepřetržitým stykem se skutečností a je umožněno jenom na základě zkoumání skutečného historického vývoje...

Argument o jednotě indukce a dedukce se však obrací proti svým autorům. Neboť k čemu dospějeme, chceme-li stůj co stůj vést hranici oddělující historii a teorii dělnického hnutí na základě toho, že v historii panuje historická metoda a v teorii metoda logická? Jen a jen k tomu, že historie pracuje s indukcí a teorie s dedukcí. — Ale z čeho se potom vlastně v teorii dedukuje? — A tak jsme tam, kde jsme chtěli být: u základního vnitřního rozporu nové koncepce vědeckého socialismu. Trvá se, že předmětem zkoumání vědeckého socialismu je tentýž jako předmět zkoumání historie, avšak ve skutečnosti jsou předmětem zkoumání hotové závěry, zkušenosti a teorie „samy o sobě“, vypracované z živých historických souvislostí. Výpad proti snahám ztotožňovat dějiny teorie s dějiny hnutí to jen dokresluje. Neučiníme proto velkou chybu, prohlásíme-li otevřeně to, co autoři nové koncepce otevřeně neříkají, že objektem zkoumání vědeckého komunismu je teorie. — Předmětem teorie komunismu je teorie komunismu...

Na tomto pozadí je přirozené úsilí vytvořit z historicko-filosofických kategorií logický systém, který vystupuje jako samostatný protějšek k historii dělnického hnutí. Soudruzi Kaláb a Svoboda mají pravdu, že logická a historická metoda se nesmí stavět do absolutního protikladu. Avšak to mimo jiné znamená, že ani jejich jednotu nelze chápat absolutně. Nelze hovořit o totožnosti logické a historické metody a přitom na jedné metodě budovat jednu disciplínu a na druhé zase druhou vědní disciplínu. Jednotu historického a logického postupu lze zachovat jenom v rámci jedné vědní disciplíny.

Teze o logické a historické metodě jako dvou prvcích dialektické metody, jejichž jednota se reprodukuje v teorii a historii, se tedy jeví jako bezobsažná. Má-li vůbec nějaký obsah, pak jen ten, že se dialektická metoda skládá z logické a historické, respektive z dedukce a indukce. Dialektická metoda se přizpůsobuje kategoriím formální logiky. Logická forma myšlenkového postupu zbytněla v pojetí autorů „vědeckého komunismu“ tak, že počala zcela určovat samu podstatu dialektické vědecké metody.

*

Spodní tón celého úsilí o vypracování nového, pojetí předmětu a metody vědeckého socialismu je dán snahou „konstituovat“ vědecký komunismus jako samostatnou vědeckou disciplínu. To lze vysledovat z celého dosavadního rozboru a nedvojmyslně o tom hovoří i tato, nikterak ojedinělá formulace: Je příznačné pro zaošťování vědeckého komunismu za potřebami revoluční praxe mezinárodního dělnického hnutí, že v současné době, kdy celé mezinárodní hnutí klade před vědecký komunismus naléhavé konkrétní úkoly k řešení,

diskutuje se teprve o možnosti konstituování vědeckého komunismu jako samostatné vědecké disciplíny.¹⁸

Je-li nadevší pochybnost zjištěno, že podobné formulace nejsou jen přepsánými že mají programový význam,¹⁹ musí to arci vyvolat údiv. Cožpak se vědecký komunismus „nekonstitoval“ se vznikem marxismu? Co je leninismus? Dosud nebyla nikým vyvrácena a popírána Stalinova definice leninismu jako marxismu epochy imperialismu, jako teorie a taktiky proletářské revoluce a diktatury proletariátu. (Definice vědeckého komunismu jako teorie a taktiky mezinárodního revolučního dělnického hnutí je zřejmě jen obměna Stalinovy definice leninismu. Jakou teorií se vlastně řídilo dosavadní mezinárodní komunistické hnutí? Je pouhou frází tvrzení, že se teorie rozvíjí nepřetržitě ve spojení s revoluční praxí? Autoři nového pojetí vědeckého komunismu všechny tyto námitky očekávají; uznávají, že se vědecký komunismus rozvíjí v praxi, nepokládají to však za dostačující; vědecký komunismus se rozvíjí v praxi, není však pěstován jako teoretická disciplína. Zřejmě se tu cítí jako nedostatek, že marxismus nemá svou sociologii se všemi atributy akademické vědy. Leccos se ujasňuje, uvážíme-li, v jakém prostředí nová koncepce vědeckého socialismu vznikla.

Tím ovšem neobjašňujeme teoretickou stránku tvrdší snahy „konstituovat“ vědecký komunismus. Ta záleží v marné snaze povýšit jednu ze tří součástí marxismu, vědecký socialismus, na „celý marxismus“, na uzavřený a soběstačný systém. Avšak celá historie vzniku marxismu ukazuje, že funkci vědecké teorie, ideologie dělnické třídy může plnit jen marxismus v jednotě všech svých součástí. Socialismus se stal vědou na základě materialistického pojetí dějin a z něho vyplývajícího požadavku analýzy ekonomického vývoje společnosti. Metodou, která tvořila základ přeměny socialismu ve vědu a v ideologii dělnické třídy, byla dialektika. Jednota všech součástí marxismu — dialektického materialismu, politické ekonomie a učení o třídním boji proletariátu, o jeho programu a taktice — je tedy absolutní podmínkou jeho životaschopnosti, a jen tentokrát, zachováme-li vnitřní celistvost marxismu, můžeme jej pochopit v jeho nejvlastnější podstatě — jako návod k jednání.

Skutečnost, že marxismus není dogma, ale návod k jednání nepopírají ovšem ani autoři nové koncepce vědeckého socialismu. Svou konstrukcí to však fakticky popírají. Zamířovaná idea konstituovat vědecký komunismus je volky nevolky vleče k rozsáhlému manévru, jehož cílem je vyvrátit tezi, že dějiny strany jsou marxismus leninismus v činnosti. Jako odrazový můstek slouží teze, že teorii nelze redukovat na historii a jako štít teze, že teorie je produkt mezinárodního dělnického hnutí.

Sledujeme všechny podstatné zákruty tohoto manévru. Především se zdůrazňuje,²⁰ že vědecký komunismus může fungovat jako návod k jednání a představuje zevšeobecněnou zkušenost proto, že odhaluje obecnou zákonitost dělnického hnutí. Podotkněme hned, že je to správné potud, pokud se do vědeckého komunismu zahrnují i teoretické základy marxismu-leninismu — dialektický materialismus; chápeme-li vědecký komunismus „široce“, jako marxismus vůbe. Dále se připomíná výuka marxismu-leninismu na základě dějin KSSS a uvádí se, že právě tato praxe vedla ke ztotožnění dějin a teorie a k redukci teorie na historii. Ve skutečnosti k takové redukci nikdy nedošlo a ani formule, že dějiny strany jsou teorie (marxismus-leninismus) v činnosti (v praxi) takovou redukci nepředpokládá. Druhá věc je propagandistická praxe, která byla a dosud je silně ovlivněna malou schopností proloučit teorii a historii, teorii a praxi.

Po tomto tvrzení se objevuje „zlatý hřeb programu“. Redukovat leninismus na historii KSSS a zároveň tvrdit, že je zjevem mezinárodním, znamená prý zabsolutňovat veškeré zkušenosti KSSS. Jakmile se však ukázalo, že všechnu historické zkušenosti KSSS se nedají mechanicky aplikovat v nové situaci v jednotlivých zemích, obrací prý se schematicus zákonitě ve svůj rub, v popírání mezinárodní platnosti jakýchkoli rysů Říjnové revoluce. „Jelikož leninismus byl již dříve redukován na dějiny KSSS, přechází tvrzení o absolutní platnosti zkušenosti KSSS přímo v popírání mezinárodní platnosti leninismu a v popírání možnosti konstituování obecně mezinárodně platné teorie a taktiky komunistického hnutí²¹ — píše s. Kaláb a dochází tak od požadavku neuspojoovat leninismus s historií „jenom jedné“ strany k požadavku „emancipovat“ teorii od historie vůbec.

Představuje se nám jedno z „dialektických“ schemat, která nic, nebo téměř nic neříkají o skutečné historii ideologické práce v uplynulých letech, nechávají však v záplavě slov mizet nejprostší věci. Ve spleti argumentů o mezinárodní platnosti vědeckého komunismu nízí fakt, že ruská revoluce je zjevem mezinárodním a že představuje rozhodující etapu světové socialistické revoluce, že dějiny této revoluce zahrnují i vznik a rozvoj leninismu. Proto je studium dějin KSSS spjato se studiem leninismu stejně nerozlučně, jako studium Leninova díla se studiem dějin KSSS a celého mezinárodního dělnického hnutí v „nej-

významnějších a nejpodstatnějších“ bodech, jak to říká Lenin o Marxově a Engelsově korespondenci. To je ovšem „schema“ pro některé soudruhy příliš prosté . . .

Úsilí o rozvoj vědeckého komunismu musí jít zcela opačným směrem, než jaký nastiňuje logicko-teoretická koncepce. Nemůže jít směrem k přeměně dosavadních teoretických poznatků v logický systém tak nebo onak živořící vedle dějin a politické praxe komunistického hnutí, nýbrž směrem ke zkoumání dějin, jejichž posledním stadiem je přítomnost, a to z hlediska praktických úkolů současnosti. Je třeba oprostít se od představy, že je nutné vypracovat pro toto zkoumání aparát pojmů ovzvláštní linii. Tento aparát je již dán samou metodou marxismu, teorií třídního boje. Kategorie vědeckého komunismu, třídní boj proletariátu, živelné a uvědomělé hnutí, strana, diktatura proletariátu, svazek dělníků a rolníků atd., to všechno není nic jiného než logické rozvinutí teorie třídního boje. Avšak kategorie vědeckého komunismu jsou abstraktní odraz skutečných historických procesů, jako je tomu u všech kategorií a pojmů. Jako všechny abstrakce jsou mrtvé a ožívují a rozvíjí se teprve jsou-li naplněny živou historií při řešení otázek, jež vyvstávají na cestě ke komunismu.

P o z n á m k y

¹ Autoři nové koncepce vědeckého socialismu — soudruzi z katedry základů marxismu-leninismu filosoficko-historické fakulty KU — používají výhradně termínu „vědecký komunismus“. Tuto praxi zdůvodňují přibližně stejně, jako bylo zdůvodněno přejmenování SDDSR(b) na stranu komunistickou. Hlavní politický důvod tohoto kroku záležel v nutnosti odložit „špinavé prádlo“ sociální demokracie, která propadla oportunismu. Žádným podobným způsobem nelze zdůvodnit výhradní používání termínu „vědecký komunismus“. Zmíněná paralela je tedy při nejmenším nepřesná.

² V roce 1956 vypracovali M. Kaláb a M. Svoboda přednášku „K otázkám tvůrčího rozvíjení a propagandy vědeckého komunismu“, která byla diskutována na poradě svolané ministerstvem školství a kultury. V Nové myslí roč. 1956/10 uveřejnil s. Kaláb článek „O výchovné práci kateder marxismu leninismu“, v němž se hovoří o plánu zavést kurs vědeckého komunismu místo dějin strany.

³ Počátkem tohoto roku byl rozeslán ministerstvem školství návrh osnov kursu vědeckého komunismu (logická varianta), v němž se praví: „Komise vycházela při zpracování svého návrhu z pojetí, které nejjasněji vyjádřil s. M. Kaláb.

⁴ Současně s návrhem „logické varianty“ osnov byl rozeslán návrh kateder základů marxismu-leninismu AMU, přírodovědecké a lékařské fakulty KU, charakterisovaný jako „historická varianta“ osnov kursu vědeckého komunismu.

⁵ V. I. Lenin, Sp. sv. 35, str. 220.

⁶ Přehledy (diskusní materiály kateder marxismu-leninismu), 4/1957.

⁷ Tamtéž, str. 13.

⁸ Tamtéž, str. 14.

⁹ Tamtéž, str. 15.

¹⁰ Tamtéž, str. 14.

¹¹ Tamtéž, str. 16.

¹² Tamtéž, str. 17.

¹³ Tamtéž, str. 18.

¹⁴ B. Engels: K. Marx: Ke kritice politické ekonomie; K. Marx—B. Engels, Vybr. sp., sv. I, str. 381.

¹⁵ Tamtéž, str. 380—381.

¹⁶ Tamtéž, str. 382—384.

¹⁷ M. Kaláb—M. Svoboda: K otázkám tvůrčího rozvíjení a propagandy vědeckého komunismu (rukopis práce k dispozici na katedrách marxismu-leninismu).

¹⁸ M. Kaláb: Vědecký komunismus, teorie a taktika mezinárodního revolučního dělnického hnutí, str. 19.

¹⁹ Ve „Zdůvodnění . . .“ návrhu kursu vědeckého komunismu vypracovaného komisí ministerstva školství a kultury se píše: „Je jasné, že úplný systém marxisticko-leninské sociologie zvláště směrem dozadu, k předkapitalistickým formacím, není vybudován. Domníváme se, že je účelné jej začít budovat právě v těsné souvislosti s řešením problémů boje dělnické třídy proti kapitalismu a za komunismus.“

²⁰ M. Kaláb: Vědecký komunismus, teorie a taktika mezinárodního revolučního dělnického hnutí, str. 16.

²¹ Tamtéž, str. 16.